

חיים נחמן ביאליק

(רשימות)

מעולם יצירתו.

(סוף).

ה. אהבה שלא באה.

ימי הזעם והחרון, הסתערות הרגש הלאומי ומכאוביו עברו. וכשהנפש נחה מרגזה ומזעפה, היא כואבת פיישנים. ובאו גם המכאובים הישנים להציק לה. צלקות-החצים שנקרמו נפתחות שוב. ותתגעגע הנפש ליד חביבה ומתוקה, שתהא תועה בין קווצות הראש החולה, ולפנים חביבים ונאהבים, אשר ישחו ברחמים רבים אל העינים העיפות. בקצרה: הנפש תכלה לאהבה, לאהבה הגרולה, הכזית, שהיא סוף-סוף רוח-החיה בכל הזעזועים, הספקות והמלחמות — הקרקע הטבעי לכל פרחי הטוב והרע, ביודעים וכלא יודעים. נמשכת היא ועורגת, ולא תדע לאן ולא תדע למי. כליון-נפש זה יודע גם הנבור, השב פצוע ושבור-זרוע משרדה-המערכה. לאחות רחמניה תכלה נפשו, לזו שחציה כרוב וחציה אשה, אשר תשים בזהירות רבה את התחבשות על פצעיו, ותאיר פנים וגם תשק באין רואה...

אחרי הסער בעולם היהדות ובעולם המשורר, אחרי אשר נשפכה תמצית המררה, וגחלי-החרון פוסו אפר, וגלי החמלה נחרשקטו, — קם פתאום המשורר בבוקר עכור אחד והעביר את ירו על מצחו המעונן והרגיש, שדבר-מה יחסר לו... עיקר גדול יחסר. ואיך יוכל לשיר על השלמות ועל החיים — והוא אינו שלם והוא לא חי? אין קרקע לכל בטווי הרגש שלו...

והפל נעשה פתאום תמוה ורחוק: הסביבה, ירית החצים באויב שאינו רואה ואינו שומע, זכרונות העבר, התחיה... הכל. סוף-סוף, כל אלה הדברים מן ה"אני" הם באים, פקרנים מן המרפז. וה"אני" גלמוד, ה"אני" מפסק: אולי באו כל אלה מתוך בדידות נוראה, מתוך התאמצות אמנותית לשפוח דבר-מה חשוב, התובע תמיד וקוסם במסתרים?

הן — "כסתיו מעונן פלי נגוהות, דלוחים ועכורים, פלי-צחוק, פלי-גיל, ימי-הילדות השוממים תמו; וכחודף משפים אל האשנב נשקפו הנעורים, ופניהם הנזעמים מן הרחוב רעמו". אחר-כך באו בית-המדרש, גוילים בלים,

חיי צמצום ופרישות, אחריהם — שעשועי צפרירים, אותיות פוריות, מן שמים... ואחרי אלה — בעם ומרירות, בעם אין-אונים, מלחמת אמן עם רוצחים וחזירי-אדם, שגם את שפתו לא ישמעו... הוי, איה איפוא היא, היא... הנעלה, המאירה, הפלתי-מושגה, המרחפת סביבו תמיד ואין לראותה? — איך? ! — נעקרה פתאום אנחת תמיהה וכליון-נפש צורב מתוך חזו. ושפתיו הצרובות רעדו והעינים חפשו בקרחת בתוך הריקות אשר מסביב, בהויה ובחלום:

מִמְקִים שְׁאֵף נִסְתָּרֶת שָׁם, יְחִידַת חַיִּי
וְשִׁכִּינַת מְאוּיִי, —
הַגְּלִי-נָא וּמְהֵרִי כּוֹאֵי, כּוֹאֵי
אֵלַי מִחֲכוֹאֵי;
וּבְעוֹד יֵשׁ גְּאֻלָּה לִּי — צְאֵי וּגְאֻלִּי
וּמְלִכִי עַל גּוֹרְלִי,
וְיִוֵּם אַחֲרַי גְּנֻלַת נְעוּרַי לִי הַשִּׁיבִי
וְהַמִּיתֵנִי עִם אֲבִיבִי ...

והפצעים המוגלדים נפתחים מתוך המכאוב הכללי, ורם-געגועים מטפטים מהם... הן בעודו עלם פאב ובקש אותה, פאב פליכך, עד פי קהה המכאוב ביסורי החיים הרבים והשונים, הקטנים והגדולים:

וְאֲנִי עֵיד לֹא יִדְעֵתִי מִי וּמְהֵרָאָה —
וְשִׁמְךָ עַל שְׁפֵתַי רָעֵד ...

היא הנעלמה, בערה כרצפת-אש פלכבו, לזכרה כלה בשרו עד פרי לבבות ולנשאך את חבר בנרדור-לילה. ותמיד, תמיד — בקרן אור, בעב ברה, בתפלה זכה ובהרהור טהור, בגדליסורים ובגעים-הגיון —

לֹא בְקֶשֶׁה נִפְשִׁי כִּי אִם הַגְּלִיחֶךָ,
בְּךָ אֵיחֶךָ, אֵיחֶךָ, אֵיחֶךָ ...

אחרי שיר "איך" באה ה"צפורת". כל העולם טובע באור ובשיר. נערה יפה מהלכת במשעול הקמה, והוא כרוך אחריה. האדמה מלאה שפע. בשלֵת אהבה ודגנים היא משתרעה. ונרמה לו רגע שזו ההולכת לפניו — זאת היא, אשר בקשה נפשו. האמנם?

רַגַע אֶחָד לִי נִדְמָה : בַּיַעַר הַלֵּז,
 הַמְּאֲפִיל וּמְשִׁיב צַנְחוֹ עָלֵינוּ,
 גָּנוּז מִטְמוֹן מִסְתָּרִים, הַמְּשַׁפֵּר מְאֹד
 וּמַעֲוִלָם לְשִׁנֵּינוּ . . .

ואולם פתאום ננערה שפעת צפרות לבנות ממכיב, וצפורת אחת עמדה בקצה המחלפה של הנערה, נקלעה כפרח חי בצמתה — והשובבות לוקחת את מקום ההרהור העמוק.

שובבות זו וקלות זו של הרהורי אהבה זכים נשמעות גם מן השיר „קומי צאי“. אבל עם השיר „הכניסיני תחת כנפך“ עולה עוד הפעם ענן פליון-הנפש להקריר את עליצות הקיץ. מתו הצפרות, פבו זהריהגיל ופניניהטל, אשר אָסַף „אל צוארה מרגליות“... סתיו. ושוב החלה להעיק אותה האהבה שלא באה, המְּשַׁטָּה, הבלתי־מושגה, האיריאלית. חולה־נפש כמעט הוא מתחנן אל צל האשה הרזית אשר בדמיונו:

הַכְּנִיסֵנִי תַּחַת כְּנָפֶךָ
 וְהִי לִי אִם וְאַחֲזֵתִי,
 וִיהִי חִיקֶךָ מְקַלֵּט רֵאשִׁי,
 קֵן תְּפִלֹּתַי הַנְּדָחוֹת .

ובעת הרחמים, בין־השמשות, יגלה לה סור־יסורים פמוס: אומרים, יש נעורים בעולם — היכן נעוריו שלו? מדוע עברו נעורים אלו מתוהו אל תוהו, ולא ראם ולא הרית את ריחם?

וְעוֹד רָזוּ אֶחָד לָךְ אֶתְנִיחָה :
 גִּפְשֵׁי נְשָׂרְפָה כְּלֶהְכָּה ;
 אֹמְרִים, אֵהְכָה יֵשׁ בְּעוֹלָם —
 מִתְּזוֹאת אֶהְכָּה ?

לא לחנם נתפרסם בל־כך שיר קטן זה בין בניהנעורים. הוא נוגע בנימי הלֵב היותר רקות. הוא מצנן את הכאב הלוהט על משאת־נפש העלומים שלא באה. ומי הוא האיש, אשר באה אליו האהבה פאשר קוה, פאשר בקש, פאשר ראָה בחלֹמוֹ? ... מִיִן מתיקות של פרישות, הכובשת את להבת הנפש פגבורה

והעומדת למעלה מיצרה, טבועה בשיר זה. והפרידות הנפלאה והטהורה שבו שופעת אל הלב ההונה בו, המשנן אותו בחשאי. בשיר „ואם ישאל המלאך“ משנת תרס"ה הולך וחוזר מוטיב זה על אהבה שלא באה. ואולם תחת אשר השיר „הכניסיני תחת כנפך“ פתוב על גון עגום ואפור של צללי-ערב, הנה חרוזי „ואם ישאל המלאך“ רקומים על מקלעת קרני-זיו — שנשאר לו לביאליק מ„שירי-הזוהר“. וכחומי משי ארום על רשת מוזהבה, נשלבים בנעימה, על זהרי השמש ולובן העב, געגועי הנפש המבקשת ואינה מוצאת תנחומין.

שירים רבים ידעה הנפש: שירת עב קטנה ובהירה, שירת קרן זהב ודמעה מזהירה, שירי יציאות פסולות וטפות של שעה —

אך שיר אחד לא ידעה — שיר עלומים ואהבה.
 ותכל לצאת, ותהמה, ולא מצאה תנחומין,
 ותתעלף עד כלותה, ויהי צר לה עד מות . . .

ועדיין טסה הנשמה שלא מצאה את תקונה, משוטטת ותועה. ובלילות צנועים, בהתפלל העולם על פנימת הלבנה —

היא מתרפקה בכנפיה עלי שער האהבה,
 מתרפקת, דופקת ובוכיה בחשאי
 ומתפללה על האהבה . . .

ואולם כל אלו השירים, המנויים לעיל, הם סוף-סוף זמירות קלות של אהבה לא-באה, פרט ממושך או מהיר על הנבל, ובאצבע אחת, מתוך הרהור עלומים שחלפו. אך הצער הנוקב של אהבה לא-באה, המכאוב הלוהט של נפש בורדה, הטורפת עצמה בכליונה, בא לידי בטוי בולט ומקיף ב„מגילת-האש“.

רבים מן הקוראים והמבקרים רואים את „מגילת-האש“ פראות פואימה לאומית. הם מצרפים אותה ל„שירי-הזעם“. ויש אשר יציגוה בראש היצירות של תקופה זו. יוסף קלוזנר פתב לה פירוש רחב* מיר אחרי צאתה לאור. אחריו באו אחרים ופירושים עמם. קצורו של דבר: מה שעשה בשעתו המדרש לשיר-השירים ולשולמית ולשני העפרים וכו' — עשו הם ל„מגילת-האש“ בזמננו אנו. ואולם בימי שירי-השירים לא ידעו בחורי הגליל, מפירושים אלו כלום. הם שרו שירי הערצה לשולמית השזופה — ולא השגיחו במדרשי-אנדה.

* בחוברות „ראזסוויעט“ — רוסית.

על-פי רוב נתעו הקוראים והמבקרים על-ידי הפרק הראשון של "מגילת-האש", שבו מצוירת אָדום על-גבי אַדמומית שרפת בית-המקדש, ועל-ידי שיר-הזעם הנערץ בפרק החמישי, המניח מפי האיש הפלאי, כפתן שחור ממאורה אפלה, ונמשך אל הנהר הקודר:

מִתְהוֹם הָאֲבֵדוֹן הָעָלוּ לִי שִׁירַת הַחֶרֶבֶן
 שְׁחֹרֶת כְּאֹדֵי לְבַבְכֶם,
 שְׂאוּהָ בְּגוֹיִם וְסוּצוּ בְּעוֹמֵי אֱלוֹהַּ
 וַחֲתוּ גַחְלִיָּהּ עַל רֵאשִׁים — — —

ואולם באמת שייכת יצירה זו ליסוד אחר שבשירת ביאליק ועומדת בראש שירי האהבה שלא בָּאָה אֲשֶׁר לוֹ. "צפורת", "הכניסיני תחת פנפך", "ואם ישאל המלאך", "קומי צאי", "איך" ואפילו "מכתב קטן לי כתבה" — כולם נמשכים מיצירה זו, כקרנים רוערות ותועות, מוקדמות ומאוחרות. בכלל אין אני יודע יצירה יותר אינטימית בכל שירי ביאליק מ-"מגילת-האש". אם נקפל קצת את מסך-האש, אשר תלה המשורר בפרק הראשון בין הנפש ובין השוק, — ונגלו לפנינו כל חיי משורר עברי בגולה, צערו, ספקותיו, תקוותיו ובדידותו. והיתה שרפת בית-המקדש — חורבן בית-המדרש הישן, התעיה באי המקולל — חפוש "מטרות" בכרפים זרים, העלם זעום-העפעפים — תמונת הריבולוציונר היהודי, המהרס הנערץ, האובד בתהום האכזר יחד עם חבריו, אשר פולו הוא בחינת נקמה עברית שנתגשמה, מתגלגלת ככדור משחית מימות-עולם, מנפצת ומתפוצצת בעצמה. וידויו של העלם בהיר-העינים לפני בכואת חמדת-נפשו — זהו וידויו של פרוש, חניך-הישיבה, אכול הרהורים ומאויים נחנקים, אשר נפשו "אנושה, פצועת אהבה וזבת דם", והשיר "איך" הוא רק פעין פרילודיה לאריה רחבה זו ולוהטת, המשתפכת מפי "בהיר-העינים" בהתודותו. ו"אישה-שיבה מיהודה לבושה-אדרת ופרוע-השער" זהו, אולי, הסב של המשורר*, אשר למד אותו בילדותו להתגבר על הפשר, להמית את המאויים, כדי להשליט תחתם את הרוח, ההתמדה, החשק לתלמוד תורה. פכה עוברים העלומים ובכואת-האהבה הולכת ומתרחקת. מסביב סואנים חיים עמוקים ורבי-גון במחולות ובמנגינה, בשאון שמלות-משי, בעלילות ובנכורות. הספרים הרבים, המופיעים חדשים לבקרים עם ריח הדפוס החדש הנודף מהם, הספרים הבאים בפליטים מתוך מהומת-חיים זו, מעידים יום-יום, כי הטראגדיה ש"בינו ובינה" לא תפסק בחיים אפילו רגע אחד... שנים יורדים מעל הבימה ומאָה זונות עולים במקומם, מופיעים כפרפרים

* עיין זכרונות ביאליק ב"לוח אחיאסף" תרס"ב.

מנוונים באור־צהרים גדול. וכפנה אפלה יושב לו המשורר העברי, תפארת הספרות בעתיד, ולא ירע ולא יראה את כל אלה, ולא ינתן לו אפילו תפקיד בינוני במחזה אינסופי זה, הישן־נושן והחדש תמיד...

— לאן? — שואל הוא את הצללים הישנים, ואין מענה.

— איך? — מרחפת תמיהה רועדה על שפתיו, ואין קשב.

„הבל החריש באפלה סביבו והפל החריש באפלת לבבו. פנה־אבל שחורה פרושה על ראשו, ויגון מחשבותיו — מעמקי תהומות“... (”מגילת־האש“, פרק ששי).

ואז תבוא ההשנחה העליונה, פרמות אילת־השחר, לנחמו. פתבנית יד יוצאת מתחת לכנף עב מרחפת ומרמות על אשי־הקודש החבויה בהרים... הפרה עמוקה של אמן מתעוררת בו, והוא מפיר בכל הויתו, פי ניתנה לו אשי־האלהים פתשלומים בער אש האהבה שלא באה, האוכלת אותו בכתר. והוא זוקף פתאום קומה ומרים יד וקורא:

— אלהים! גם את האש אשר בלכבי הנני נותן קודש לשמים!

ואז ימצא „בהירה־עינים“ את פליטת אשי־המזבח בראש צוק תלול. למענו נשתמרה האש הקרושה מימות החורבן ועד עתה, למענו... מה נא ונהדר הוא בשעת גלוי זה! „רום זקף ראשו המעוטר ולפיד הישועה בידו יבער“... אבל פה נגלתה לו פתאום בכואת חלומות־עלומיו במעמקים מתחת רגליו... העולם הזה תובע את חלקו, הבשר — את אָשרו. אָז ישמט הקרקע המצומצם מתחת רגליו של בהירה־עינים:

„ויאמץ העלם בחזקה את לפיר־הקודש אל לבו ויעצום את עיניו פרעה, ויקרא: שמים — אברון — אָת... — ויתנפל מראש הצוק אל הזרועות הפשוטות בתהום האברון“...

לא מעטים יודעים את שם תהום־האברון הזה. הלא הוא אהבה מתוך יאוש, תשובה אל חיי המסורה והמשפחה השאבלונית, חיי אָבות ואבות־אָבות. פשיכלו כל הקצין, — אשר התוו החלומות וההזיות הלוהטים, „פונים בית“ ונושאים אשה — פדת משה וישראל. ואושר היחיד, האושר האידיאלי, נדחה הצדה ונמוג, נמוג ואיננו:

„ונרות אלהים פכו במרום, וערבות שמים חורורו, ומראיהן עגום ועריה, פשרי אלהים אחרי הקציר“.

אָז יקאו גלי תהום־האברון את העלם אל ארץ רחוקה, ארץ־נכר, היא ארץ הגלות: משוך בעול... עניני יום־יום... זרפים הזרים על סביב... מה להם ולאש־המזבח שבלבו?

ויצא אל אחיו הגולים ויראם בשפלותם ובענותם, ויכאב את מכאובי כולם וישאג את שאנתם. וְתִשְׁמַע מתוך השאָגה גם „נהמת נפש נועת פח בלי-אהבה לא־בָּא“...

ויש אשר יחריש העלם במכאוביו, ויהי שאנתו דומיה.

ואנשי הזעם והמשטמה אשר פגש חרדו מפני מבטו, והיו כמסתירי גנבה מעיניו. פי הביט אל לבם. וגם את סופם ידע, סוף זעום־העפעפים...
ובאו רבים וכפפו ראשם תחת קללתו וברכתו — תחת שירי הזעם ושירי התנחומין.

פי גם את זהרי השמש בגבורתם נשא העלם בלבו, ואת מחשבי הלילה ורזיהם,

ואולם יש אשר יצר ללבבו מאד, ומצאוהו חלומותיו שלא נפתרו והשיגוהו כגלי הים — ויצא העלם עם שחר אל מחוץ לעיר ונשען תחת ערער על שפת נחל נרדם, ועצם את עיניו והביט אל תהום נפשו.

וניעור בו יגון־היחיד, וכל העולם יחריש עמו ביגונו על העיקר שחסר, העיקר פחיי היחיד... ומה הם, סוף־סוף, הרבים, הקפוצים, אם לא יחידים, יחידים עד אין מספר? ... ומה הוא, סוף־סוף, העיקר, אם לא האהבה של היחיד, המעוררת להלחם וללפות, לנפול ולהפיל; אשר עליה יסובו הטוב והרע, הקללה והברכה גם יחד? לא, לא לחנם יטה בדממה „המלאך הצעיר עגום־העינים ונקי־הפנה, אשר על אילת־השחר“, את פוס היגון האלם — וגרע משם, יחד עם המשורר, דמעה אחר דמעה בדומית שחר. —

מְשִׁירֵי־עַם, חֶשְׁבוֹן־הַנֶּפֶשׁ וְסֵדֶה־הַכֹּל.

— אם אני לא זכיתי לאהבה — ישחקו־נא אחרים באהבה, ישחקו־נא הזוכים לה לקול חלילי...

זהו, לכאורה, סוד קלותם וצהלתם של „שירי־העם“*, הבאים אחרי קובץ־ השירים הגדול. התנבר היוצר על יצר האושר. „האהבה שלא באה“ לא מרירות וצרות־עין השאירה כו, אלא טוב־לב ושמחה לאהבת הרבים. והקורא הותיק, המרפרף ב„שירי העם“, רואה את המשורר פאילו הוא מוטל בנאות־ דשא, עיף עיפות־נפש מסותרה, פזה שנצח את עצמו, וסביבו מחוללים בנות־ עמו ובחוריו והוא פוזם להם ומנצח על מחולותיהם:

בֵּין נְהַר פְּרַת וְנְהַר חֶדְקֵל

עַל הַהַר מְחַפְּרֵי חֶדְקֵל,

וּבְחֶדְקֵל, בֵּין עֶפְאָיו,

חֶשְׁבֵּן לָהּ הַזְכִּיפֶת זָהָב.

* „משירי־עם“ מאת ח. נ. ביאליק. הוצאת „מוריה“. 18 שירים, 40 עמודים. מספר

השירים הנדול נכנס משירי־עם אלו רק „בין נהר פרט ונהר חדקל“.

או :

יְשֵׁלִי גַן וּבְאֵר יֵשֵׁלִי,
 וְעָלִי בְּאֵרֵי תְּלוּי דְּלִי ;
 מְדֵי שִׁפְתַּי בָּא מִחֲמַדֵּי,
 מִיָּם וּכְיָם יִשְׁתֶּה מִכְּדֵי .

אחרי נדודי-הנוער וספקות-העלומים, אחרי משחקי הזוהר, שירי הזעם וכליון-הנפש, הוא שב אל ה"עם", אל העיירה, אשר משם יצא ואשר שם רָאָה בראשית שנות יצירתו רק חיי כלב נמקים, סחבות, פגרי זכובים נפוחים, בזלדים "מרחם אל אשפה"... בענויי אָמֶן, בעליות וירירות, נצרף מבטו, הבריא יחוּסוּ לצורות-החיים הנלותיות, והוא בורר מתל נעוריו רק את החמרים הזראויים ליצירה ולבנין, ולא להרס ולחטוט-פצעים בפרהסיה. ואם אותן צורות החיים המוגבלים והרלים העירו בו לפניו גועל-נפש, נטיה להתאונן, או מרירות לא-פוריה, — הנה עתה יעירו בו רק שחוק נעים והומור בריא, זה ההומור היוצר, המבקר יותר משבעה מבקרים זועמים, העושה את כל פבר לקל :

מִי יוֹדֵעַ עִיר לִישְׁטֵינָא ? —
 עִיר לִישְׁטֵינֶן אָנִי יוֹדֵעַ ! —
 יֵשׁ בָּהּ מְנִינֶן בְּעֵלֵי-בָתִּים
 וְרִצְעָן גְּדָם עִם מְרִצְעֵי,
 וְחִיטֵי מְטֵלִיא שְׂתוּסֵי-הָעֵינִי,
 פְּלִיטֵי צְבָאוֹת נִיקוּלִי, —
 וּבְזֻכּוֹתָם כָּל הָעִיר
 יוֹצֵאת מְלֵאִי עַל-גְּבֵי מְלֵאִי ...

אין כל ספק, כי דרך השירים העממיים בשפה היהודית המדוברת באו אלינו "משירי העם" של ח. נ. ביאליק, והקורא הפקי באלו ובאלו * רואה בעליל, מה הוא חומר היולי בירי אמן.

פאנדה כפזמונים שניהם יצירת העם הם מתחילת ברייתם. פגרעינים פורחים הם נשאים ברוחות נושבות. רבוא רבבות אובדים לריק, פביציידנים

* עיין "יודישע פאלקסליעדער" אשר קבץ ב. סאריק. פטרבורג, 1900.

באפיקי נחלים, פזרע אילנות בשלהי קיץ. ורק נרעין זה או אחר מוצא לו קרקע — נפש אמן, אוזן מוסיקאית; והגרעינים חסרי-הגון, המקומטיים, עקומי-הגב וסרוקי-הבטן, מתנפחים, נובטים, מכים שורש ומששנים. והיו לפרחים גדולים, לנטיעים מלבלבים ומתנענעים בברכת-ידידות ובצל משיב-נפש לכל תייר עיף.

אותם החרוזים הרופפים והגרועים, מנקודת-הראות של ספרות אמנותית, המצטרפים על-פי רוב בקושי גדול לענין אחר שלם, אשר שרו בלשון העם ושנו לפי טעמים והלך-רוחם הפועל, הבתולה הבוגרת, הברחן, הקבצן, העגלון על רוכנו, ואשר רק פזמוניהם הנגינתיים הקלים עמדו להם להשתמר בזכרון העם ולבלתי התפורר חוליות-חוליות, פיון שעברו את המצרף של המשורר — קרה אותם אותו המקרה אשר יקרה את הפחם, הפא במעבה הארמה, בלחץ נורא ובחום חזק: הוא הולך ונהפך ליהלום. פכה נהפכו מנגינות הצוענים הפראים אצל ג'יסט לראפסודיות; פכה נתגבשו שירי האפרים ביערות רוסיה וערבותיה ליצירות עמוקות-הגיון אצל גלינסקה.

ב"שירי-העם" של ת. נ. ביאליק הניעו הצמצום, ברק השפה, המוסיקה, הגמישות וקצורה של השורה עם ההומור הקל, המנצנץ בין השיטין, לידי מדרגה אמנותית גבוהה, ועם כל זה עמדו בה הטעם והריח העממי, פאילו זה עתה פרחו עלינו השירים מתוך גני העיירה היהודית, מתוך הקילונות והרליים, המנטפים ברולח נמס לתוך הפארות, משמלות-המשי של בנות ישראל בצהרי שבת ומשלחנות-העבודה הפרימיטיביים של הרצענים והחייטים היהודים. והנה רוגמות אחרות מהם.

רוגמה משירת פלה אשר קנאה את חתנה:

... ומהוּע, הַגֶּדֶלִי,

יִבֶךְ בְּחֻשָׁאִי, יִבֶךְ הַרְלִי,

טִיף, טִיף, נִים— וְכֹה כְּלֵי הַרְף

מִן הָעֶרֶב עַד הָעֶרֶב.

וּמַאִין בָּא הַכָּאֵב

כַּחֲלוּעַת אֶל הַלֵּב? —

הוּי, הַאֲמַת שְׁמָעָה אִפְּי,

כִּי לְכַבֵּד סָר מַעֲפִי? ...

משירת בת-ישראל בשרה:

מְנַהֵג חֶדֶשׁ בָּא לְמְדִינָה:
שְׁמֵלֶת־שֵׁשׁ וּכְתוּנַת־פָּפִיסִים; —
וּבְשִׁכְחוֹת, בֵּין הָעֵצִים,
פּוֹרְחִים נְשִׁיקוֹת וְאַנְסִים.

מְנַהֵג חֶדֶשׁ בָּא לְמְדִינָה:
נְעִל־מְשֵׁי עִם קְשׁוּרִים; —
וְעָלִי צִוָּאר נְעֵרָה אַחַת
תּוֹלִים עֲצָמָם שְׁנֵי כַחוּרִים...

משירת בעל-בית מטופל בבנות:

לְמִי אָבֵן מִזְכָּה,
וּלְמִי הַפְּרָגְלִית,
וּלְמִי שֵׁשׁ אֶצְבָּעוֹת
בְּיָדוֹ הַשְּׂמָאֲלִית.

וְלִי שְׁלֹשׁ בָּנוֹת,
בַּחֲרוּת כְּבָרוֹתִים,
שָׂדִים — מְגֵדְלוֹת,
מַחְלָפוֹת — עֲבוֹתִים...

משירת רווק:

אַחַת, שְׁתֵּים, שְׁלֹשׁ, אַרְבַּע —
הַזְּמִין אֵל לָהּ אִשָּׁה — בְּחֶרֶבָּה!
אֵל תַּחְמָהֲמָה, אֵל הָאֲחֵר,
שָׂפָא יִקְדַּמְךָ אַחֵר.

ועוד, ועוד: שירת הרצען — פועל שרמוהו ושדכו לו את המכוערה תחת היפה. שירת בעל-עגלה ביש-המזל. פזמון-פזמון וריתמוס שלו, שיר ושיר

וצורתו. ביאליק התנפל, בדרך מָאָז בכל מקור חדש שנפתח לו בשירתו. גם על מקור עממי זה, ולא נח ולא שקט עד פי דלהו עד קרקעו. שְׁתָּה מִמֶּנּוּ לְרוּיָה וַיִּזְ נִטְפֵי־בְדֻלְחוֹ עַל סִבִּיבוֹתָיו. וּפְתָאוֹם: רִי!

— רִי! — הַחֲלִיט פְּתָאוֹם, בְּרִכּוֹ, וַיַּעֲזוּב גַּם אֶת הַמִּקּוֹר הַזֶּה וַיִּשְׁפַּחֵהוּ.

וכאילו עברו ימיה החופשה שלו בעיירה הפורחת, אשר בה נח אחרי כליון-נפשו, אחרי יסורי האהבה שלא באה. פתאום הרים ראש והסתכל בעינים תועות על סביבו: מה לי פה ומי לי פה? פל זה הרי שפרון, שפרון. ואני? אני בעצמי? הנה נושרים כבר העלים והסתיו רומע מחשרת עבים, והשבת היהודית ובנות ישראל נתפנסו ונתחפאו תחת הגנות, ואנה אני בא?... ואז החלה התקופה, שעריין היא הולכת ונמשכת אצלו ולא הגיעה עוד לבטויה הראשי, העז ביותר, אשר ישביעהו עד פרי להעמיק ולבקש יסוד חדש בשירתו... הלא היא התקופה של חשבון־הנפש.

מתקופה אחרונה זו הגיעו אלינו רק שירים אחדים פזורים ב"השלח" ובמאספים שונים: "צנח לו זלזל", "חווה, לך ברח!", "ערבית", "והיה כי תמצאו", "הם קמים מעפר, הם מתנערים מאבלם", "אחד אחד ובאין רואה"... ואולם דיים גם אלו, פרי להרגיש מתוכם את הנעשה בנפש המשורר, שהגיע לשנות בינה, את הבכי המפעפע בכל ישותו, שאינו דומה כלל וכלל לאותו הבכי, שבכה המשורר הצעיר בשנות יצירתו הראשונות, בבקשו "מטרות". ועצב עמוק זה איננו אותו העצב הפרובינציאלי של פחור חור וחולם טרם אָהַב וטרם אהבוהו. מאחרי שירים מעטים אלו של חשבון־הנפש רובץ עבר מזהיר, עשרים ותמש שנה של יצירה, ובכל זאת... יש שהוא כופף ראש ומשקיף מאותו הגובה, שהרימוהו לשם אברות שירתו על־פְּרָחוֹ, והוא מושך בכתפיו ומניע ראש:

וְהָיָה כִּי תִמְצְאוּ מְגִלַת לְבָבִי

בְּעֵפֶר תְּחַפְּלֵשׁ.

וְאִמְרֶתֶם כֹּה: הִיָּה אִישׁ תָּמִים וְפָשׁוּט

וְעֵינָי וְחִלְשׁ.

הוא לא הלך בגדולות ולא בקש אותן ולא קוה להן. ואולם הן באו לקראתו ויחסמו את שבילו השקט והישר, ויסחפוהו על־כַּרְחוֹ לְרִכְכִים רַחֲבִים וְסוּאֲנִים, שלא חפץ בהם...

זהו השיר היותר עמוק ונוקב מציקלוס זה שאמרתיו. ואין בו אפילו קורטוב של ענוה עשויה, כמו שאפשר לחשוד למקרא הבית הראשון. זוהי אגדת איש חולם, האוהב את חיי האיריליה הטהורה, אשר הטיל עליו גורלו

לשאת משא של משורר לאומי עם סבל צרותיה, תקוותיה, יפיה וכיעורה של אומה זו.

ועם כל זה אין להוציא שום משפט כולל על תקופה אחרונה זו, אין להעביר קו תחת אחד משיריה הידוייה. אלה הם, אולי, רק אחשתרנים, צירים מבשרים יצירה ראשית ומקיפה מיסוד זה — כאשר בשרו ה"צפרידים" את "זוהר" ו"כתי מדבר", וכאשר בשר השיר "איך" את "מגילת-האש" והשיר "שמים, בקשו רחמים עלי" את "עיר ההרנה"...

בכלל, לא היה בכוונת פותב המאמר הזה למצות את יצירת המשורר כולה, לחדור אל כל מסילותיה. מטרת המאמר היתה לברר את היסודות העיקריים של שירת ביאליק, לסדר את תקופות יצירתו, הטרופות בספרו ובשיריו הפזורים, ולהוליך את הקורא בדרכי-המלך שלהן.

ומובן מאליו, שישנם עוד שבילים ושבילי-שבילים בפרדם המאובן הזה: משתלשלים הם מפל דרך ראשית ומתפתלים לצדי-צדדים. ומובן מאליו, שלא חומר אחד, שצריך בירור ועיון, מתגולל ליד היסודות העיקריים שלו, הנערמים כשכבות נוצצות ורבות-גוון. ואולם מי שיטייל בשדרות הרחבות לא יתעה עוד גם בשבילים הצרים ולא יערבב מין בשאינו מינו. כל אחד יגלה שם שביל חדש צדדי ויראה דבר-מה חדש, הנגלה לעיניו.

ועתה, אחרי אשר עברנו את השדרות הרחבות והנהדרות, הנטועות פירי הכישור במשך חצי יובל, אָנו מפנים את ראשינו אחורנית ומבטנו בוקע והולך דרך הפרוספקט הארוך, אשר ראשיתו טובעת בערפל של "הרהורי לילה" ואחריתו נונעת בשירי חשבון-הנפש, ב"זלזלים צונחים"...

בערבות בוכיות מתלכדים שם הרחק-הרחק, באפלולית המעורפלה, בתחילת הדרך, שירי-הגלות שלו, ו"כוכב נדח" אחר מציץ עליהם מלמעלה; מציץ וכבה, מציץ וכבה. אחריהם, פעין אור-בוקר אדמדם משתפך, ובנגהו הרך, בצל אלונים כבדי-שנים, סדוקי-גזע וקרחי-גוף, "בית-המדרש הישן" מסתתה, צנוע ומשחיר. קול ה"מתמיד" בוקע ועולה מתוכו, ונהימתו מגיעה לאזנינו; ויאוש בה ותקוה בה. אחרי אלה נמשכים טורי אילנות עליזים, מלאים צפצוף ופטפוט, וכרובים קטנים מרפרפים עליהם, ונצנים בהירים תלויים בענפיהם, והאילנות מוצפים אור גנוז, אור מעור-עינים. "זוהר" גדול מנשוא, ובחולות החמים והמוזהבים, המשתרעים מאחרי אלה, מוטלים מתי-המדבר, הישנים שנת-עולם; מרר-עולמים נרדם תחת גבותיהם ומחפה לשעת-כפוש להתפרץ... אחריהם, תחת עננה זועמת, הרת-ברקים, מתרוממים ברותים קודרים ורמים: על קברות הקדושים של "עיר ההרנה" יתנענעו, ושירת-הזעם מטלטלת בלוריתם ברוח... קרובים מהם נמשך אלינו הסבך ועוקציו: שיחים עמוסים גרנירי-ראש... ומגילה שרופה למחצה ומגולגלת בדם מתלבטת אָרצה — "מגילת האש". וצל אשה עוטה אד קל — קלה, נעלה ובלתי-נתפסת — טופה ועובר על-גבי המגילה ונעלם בעביה-שיחים... ופה, קרוב לנו, על מפתן תקופה חדשה,

עם פנים שקועים בצל, יושב כפוף הנוטע עצמו ועושה את השבון־נפשו... את השבון אורותיו וצלליו, את השבון בטווי כחו, בין אלה שמאחריו ובין אלה הבאים מעתה לפניו. זרע נטיעים שלא נטעו עוד, אבנים ישנים וחדשים, חומר לח וחומר נקשה נערמים סביבו. אל־נא נפריעהו, אל נאיץ בו, למרות תאבון־דעתנו, למרות חפתנו לכל היוצא מתחת ידיו...

בתור דיקוראציה לדברי האחרונים, בנוגע לדרך הרחבה והרחוקה, אשר עברה בה שירתו של ביאליק, אני מתעכב רק עוד רגע אחד על הפואימה שלו „הברכה“ משנת תרס”ה. ולא ננעתי בה עד עכשיו ככוונה, פרי להביאה בתור תפאורה אחרונה לדברי על יצירת המשורר.

„הברכה“ בעצמה כאילו עומדת מחוץ לכל חליפותיה ותמורותיה של שירת ביאליק, כמראָה חיה ולטושה בפני עצמה, שפל החליפות משתקפות בה. נרמה, פי המשורר בעצמו עושה בה סך־הכל לכל בטווי כשרונו, לכל הגלויים האמנותיים בדרכי שירתו.

את נפש המשורר הוא מצייר לנו בדמות ברכה עגלגלה צנועה אחת בעבי יער, בצלו של אלון רם, „ברוך־אור ולמוד סער“, בתוך מסגרת דשא רטוב. זקני יער, רחבי־נוף ומסורפלי־צמר, עומדים סביב־סביב לשמור עליה. הלא זהו העולם הנושן והאדיר, המצל עם חוקיו, חברתו, מעשיו, תולדותיו ומלחמותיו על המשורר ועל עולמו שלו... לכאורה, שקטה הברכה, לטושה היא, צנועה, חבויה. ואף־על־פי־כן... עולם מלא משתקף בה, עולם הפוך... פל החליפות, העוברות על היער מסביב לה, עוברות גם עליה, נפטות גם במעמקה. ואיזה משני עולמות אלו קודם? בפוקד, „ברחוץ השמש מחלפות גאון היער“, עולה הבוקר וזהריו גם בראי מימיה, ובלי לירח, „ברבוץ תעלומה כבדה על החורש“, נכפלת התעלומה גם בתוכה. וביום הסערה, עת „על ראש היער נצפרה חשרת־עבים“, תקדר הברכה פירשנים, לכל ברק די־נור „תניד עפעף“ וכל רעם בגלגל — „פולה רַעַר, רַעַר“. ועם שחר, עת „אדי־חלב חמים, זוחלי עפר“, החלו מקטרים ליער, ורוחות יצאו לפייסו מזעפו. — מסתלסלים האדים על חלקת מימיה, וקרעי העננים, הנושאים „מגילות־סתרים“ מעולם אחד לעולם אחר, נושאים אותן גם בלכבה...

ובסוף הפואימה יסיר פתאום המשורר את הלוט, הרועד בכל צבעי־הצדף בינו ובין העולם הקורא. פתאום יחדל לחוד חידות ולדבר במשל, והוא מסיים באקורד רך וחזק באחד:

שְׁפַח־אֵלִים חֲרִישִׁית יֵשׁ, לְשִׁין חֲשָׁאִים.
לֹא קוֹל וְלֹא הִבְרָה לָהּ, אֶךְ גִּנְיֵי גִנְיִים.
וּקְסָמִים לָהּ וּתְמוּנוֹת הַזֶּר וּצְבָא חַזְיוֹנוֹת.

בְּלִשׁוֹן זֶה יִתְּוֹדַע אֵל לְכַחֲרֵי רוּחוֹ
 וְכִּהּ יִהְיֶה שׁוֹר הָעוֹלָם אֶת הַרְהוּרָיו,
 וַיִּצְרֶאֱמֶן יְגִלּוּם בָּהּ הַגִּיג לְכָבוֹ... .

הלא היא לשון המראות, שמתגלה בתכלת דקיע, בזוך עביביכסם ובשחור עננים, ברטט קמה ובנאות ארו, ברפרוף גף היונה ובמוטות פנפינשר, ביפי נו איש ובברק העין, בזעף ים ובשחוק גליו, בשפעת לילה, בכוכבים נופלים וברעש אורים של זריחות שמש ושקיעותיו —

בְּלִשׁוֹן זֶה, לְשׁוֹן־הַלְשׁוֹנוֹת, גַּם הַפְּרָכָה
 לִי חָרָה אֶת חִידָתָהּ הָעוֹלָמִית •
 וְחִבּוּיָהּ שָׁם בְּצֵל, בְּהִירָה, שְׁלֹה, מַחֲשָׁה,
 בְּכָל צוּפִיָּה וְהַכֵּל צָעִי בָּהּ, וְעַם הַכֵּל מְשַׁחֲנָה •

ביומנו של נאון הריניסאנס ואמן־פל־הדרות ליאונארדה דה־ווינצי אָנו פוגשים רעיון מעין זה: נפש האמן האמתי כמראה הפנים לפנים: הפל משתקף בה, והיא — תמיד בהירה היא, תמיד שלוה. בפואימה קטנה זו של ביאליק נתגלגל רעיון מפשט זה, שתעה כנשמה ערטילאית, לבש צורה ונהפך לסמל למשוררי דור ודור, ולסמל ראש וראשון — ליוצר הסמל עצמו. פי ב„ברכה“ זו משתקפים פל תמורות שירתו וגלוייה השונים: תעית ימי־עלומיו, תשובתו אל ה„מקור“, זהרוריו, זעמו, געגועיו לאהבה לא־בָּהּ, מחולות בנות־עמו, חשבון־נפשו ביחידות. והוא בעצמו — הוא בעצמו נשאר תמיד הבהיר, הצנוע, הנחבא אל הפלים... זוהי הבבואה האמתית שלו, בבואת חייו ויצירתו, אשר נתגלמה בחרוזים רפים אלו, ואשר לא תמוג עוד לעולם ועד.